

ДОЦІЛЬНІСТЬ У ГЛОБАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ БУТТЯ І МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА

У статті зроблена спроба показати новий ракурс проблем доцільності людської діяльності та процесів, що відбуваються у суцюзому взагалі, визначити їх раціональний і ірраціональний компоненти, а також розкрити їх глибинний сенс. Автор обстоює думку, що послідовний розвиток доцільності йде у напрямку набуття все більшого ступеню складності. Людську цивілізацію можна розглядати закономірною ланкою цього процесу. Сьогоднішній етап розвитку цивілізації показує, що вона стоїть на роздоріжжі, маючи перед собою різні альтернативи, але всі вони пов'язані з переходом до нового рівня складності. Або йти шляхом послідовного впровадження нових технологій і створення штучного інтелекту з безмежними можливостями, який стане наступником людського етапу еволюції; або, за допомогою генної інженерії, знайти шляхи вдосконалення людини як біологічної істоти, яка буде мати надзвичайні фізичні та інтелектуальні здібності, що будуть набагато перевершувати якості сучасної людини. У будь-якому випадку, перехід на новий рівень складності є нагальною потребою, але чи здійсниться цей перехід доцільно і розумно, чи хаос буде наростати і станеться обвал до більш сталого рівня простоти – питання, на яке поки що немає переконливої відповіді.

Ключові слова: доцільність, людина, природа, діяльність, порядок і хаос, складність і простота.

Проблеми, пов'язані з доцільністю людської діяльності та суцзого як такого, що були поставлені у класичній філософії Платоном, Аристотелем, Ляйбніцем, Кантом, Гегелем та ін., продовжують залишатися актуальними та широко обговорюваними аж до нашого часу [див. В.П. Загороднюк, 2002]. У філософії XIX-XX ст.ст. їх порушували у своїх роботах А. Шопенгауер, А. Бергсон, Х. Дріш, М. О. Лосський, які розуміли мету як внутрішню програму діяльності організму [див.: Лосский, 1991; Bergson, 1998; Schopenhauer, 1966; Drish, 1908]. Пізніше вона стала об'єктом уваги В. Дільтея, О. Шпенглера, Г. Зіммеля, Е. Кассіра, які розглядали мету як внутрішню символічну форму культури [див.: Spengler, 1998; Dilthey, 1978; Simmel, 2008; Cassirer, 1944]. У свою чергу, П. Тейяр де Шарден обґрунтував ту думку, що світом керує глобальна доцільна сила, що спрямовує розгортання процесів у живій і неживій природі на всіх рівнях їх розвитку [див.: Teilhard de Chardin, 2008]. Проблематика доцільності та цілепокладання знайшла відображення у таких наукових теоріях, як гештальтпсихологія, кібернетика, загальна теорія систем, синергетика. Зокрема у синергетиці, доцільність процесів, що відбуваються у неорганічній і органічній природі, виступає у вигляді самоорганізації нелінійних систем [див.: Nicolis, Prigogine, 1989].

Як зауважував Г. В. Ф. Гегель, «Оскільки в діяльності доцільність і мета різняться між собою, а чисте розуміння теж ставиться негативно до цієї діяльності і, як і в інших моментах, само себе заперечує, то з огляду на доцільність воно змушене репрезентуватись як нерозум, бо поєднання розуміння й наміру, узгодженість цілей і засобів видається йому іншим, ба навіть протилежністю...» [Гегель, 2004, с. 382]. Аналізуючи розглядувану проблему, А. Шопенгауер зазначав: «Глибокий подив, що охоплює нас при спогляданні нескінченної доцільності у будові органічних істот, заснований, по суті, на природному, але все ж таки неправильному припущенні, що... оскільки ця узгодженість існує для інтелекту, вона виникла саме за допомогою інтелекту. Насправді, ми можемо створити щось правильне і закономірне, яким постає, наприклад, кожен кристал, тільки дотримуючись законів та правил, а щось доцільне – лише слідуючи поняттю мети; однак це аж ніяк не дає нам права переносити нашу обмеженість на природу, яка є prius (першою) інтелекту... [Schopenhauer, 1996, с. 232]. Філософ підкреслював ту важливу

думку, що «Природа створює те, що нам видається настільки доцільним і настільки продуманим, без роздумів і поняття мети, бо діє без уявлення, вторинного за своїм походженням» [там само].

Виходячи з дещо інших позицій, М. Гартман був упевнений: «Те, що існує безцільне виникнення доцільного, або, як називає це Кант, «доцільність без мети...» – це абсолютно простий, очевидний у собі розсуд...» [Hartmann, 1932, с. 215]. Однак деякі обставини, на думку дослідника, змушують сумніватись у вірності телеологічної картини світу. Серед них, «висока складність і труднощі для пізнання онтологічної (все одно, каузальної чи некаузальної) детермінації у цих феноменах, їх непроникність для розуму... різюча легкість розуміння та огляду навіть у найзаплутанішому контексті, яку дає цільовий принцип...» [Hartmann, 2002, с. 240].

Розглядаючи різні аспекти зазначеної проблеми, В. П. Загороднюк вказує: «Розрізняють доцільність природну; доцільність людського світу; як свідому цілепокладальну діяльність людини; особливий методологічний принцип» [Загороднюк, 2002, с. 172]. Таким чином, доцільність повинна розглядатись «як особлива іманентна характеристика певного об'єкта й одночасно – суб'єкт-об'єктне відношення» [Загороднюк, 2002, с. 173]. «Доцільність світу, – на думку цього автора, – це об'єктивний історичний підсумок перетворення людиною природи, той рівень, на якому природні процеси відбуваються у формі практики. Світ – це доцільна матерія, і він настільки доцільний, наскільки є "світом людини". Тобто доцільність світу зумовлена доцільністю людських суспільних відносин. Така доцільність не є ні природною програмою розвитку матерії (її своєрідним генетичним кодом), ні "регулятивною ідеєю" Канта, за допомогою якої людина впорядковує світ» [там само, с.173]. Разом з тим, Загороднюк наголошує, що питання щодо органічної доцільності наразі є відкритим [там само].

Таким чином, проблема доцільності у глобальній структурі буття продовжує залишатися актуальною і потребує, враховуючи досягнення сучасної науки та філософії, додаткових досліджень.

Коли говорять про доцільність, то насамперед пов'язують її з трудовою діяльністю людини. Працею зазвичай називають діяльність, спрямовану на перетворення навколишнього світу на користь людини. Вважається, що людська праця принципово відрізняється від діяльності тварин тим, що носить саме доцільний характер. Будь-якому акту людської діяльності передує ідеальна модель, проєкт, що існує у голові людини, і гіпостазує бажані результати.

Однак, при більш уважному розгляді, далеко не все, що роблять люди, виглядає доцільним. Дуже часто, їх діяльність мало відповідає вимогам розумності і доцільності, багато у чому виступає їх прямою протилежністю. Можна знайти чимало прикладів, що переконання щодо доцільності і далекоглядності людини стоїть на хитких підставах. Кількість невірних кроків та нерозумних дій, що здійснюють люди всупереч об'єктивному порядку речей є нескінченними. В ідеалі людська діяльність мала б бути спрямованою на користь самим собі та спільнотам, в яких вони живуть, для розвитку, фізичного і духовного збагачення людини. Насправді, представники роду людського дуже часто не усвідомлюють того, що вони роблять, діють піддаючись не розуму, а афектам, йдуть до мети шляхом проб і помилок, багаторазово повторюючи свої хиби. Історія наочно показує, що кожне нове покоління повторює помилки своїх попередників і робить чимало нових, ще більш безрозсудних і незрозумілих.

З іншого боку, певного роду передбаченням результатів своєї діяльності володіють не лише люди, але й тварини, особливо – вищі тварини і хижаки, які не могли б здобувати їжу і просто виживати, якби не передбачали наслідки своїх дій. Зрозуміло, тварини здатні планувати свої дії лише у короткостроковій перспективі, тоді як людина може розраховувати свою діяльність на роки та десятиліття вперед. Однак, як показує досвід, планування на тривалий час, здійснюване людьми, має досить низьку ймовірність здійснення. Коли людина спрямовує свою думку на століття вперед, то часто створює

фантоми, ілюзії і нездійсненні утопії. Щодо короткострокового планування, то тут тварини, керовані генетичними програмами, багато у чому є більш успішнішими, ніж люди, що спираються на культурні коди та програми, вони схильні до рефлексії, вагань, сумнівів щодо кожного свого кроку. Хоча, щодо масштабів діяльності, то тут люди, звичайно, поза конкуренцією.

Як людська праця, так і діяльність тварин несуть у собі, з одного боку, конструктивний, з іншого – руйнівний компоненти. Оскільки сукупна людська діяльність є набагато масштабнішою, то й розміри деструкції, що здійснює людська діяльність щодо органічної природи, а також культури, є неймовірними [див.: Sharoval V., 2021]. Можна згадати, наприклад, шосте велике вимирання живих істот, яке спостерігається сьогодні, і причиною якого є люди. Навпаки, сукупна діяльність живих істот нашої планети протягом мільярдів років створювала та продовжує створювати те гармонійне природне середовище, яке ми маємо сьогодні, середовище, де життя тільки й може існувати.

Якщо порівняти діяльність тварини та рослини протягом усієї їх історії та діяльність людей, то виявиться наступне. Діяльність тварин та рослин у своїй сукупності завжди була спрямована на зміцнення життя на нашій планеті та забезпечення сталого, гармонійного розвитку біосфери планети. Навпроти, діяльність людей, особливо, у сучасних умовах, знищує існуючий природний порядок, губить життя на планеті, повертаючи його до більш примітивного, неорганічного стану. Ця діяльність, з багатьох точок зору, є не просто безглуздою, а самовбивчою для самих людей і всього живого на планеті. Люди цілеспрямовано спрощують своє життя та життя навколишнього середовища. На додавок, видозмінюючи свою біологію, експериментуючи з ДНК, а також удосконалюючи медицину та фармакологію, люди закладають під себе генетичну бомбу, яка може вибухнути найнесподіванішим чином, винести смертельний вирок *homo sapiens* як виду.

Виникає певний парадокс. Діяльність окремого людського індивіда виглядає у цілому доцільною, однак, сукупна діяльність людства протягом усієї його історії – це, значною мірою, відсутність розумної доцільності. Однією рукою люди щось створюють, а іншою знищують свої матеріальні і культурні надбання. З іншого боку, багато хто відмовляє представникам тваринного світу у доцільній діяльності, проте сукупна діяльність усіх живих істот на нашій планеті породила і продовжує підтримувати такий гармонійний і досконалий порядок у природі, який межує з дивом, що може творити лише Бог.

Люди усвідомлюють, що те, що вони роблять, нерідко не збігається з їх цілями, несе вкрай негативні наслідки, але вперто не бажають змінювати спрямованість своєї життєдіяльності. Проте, більш прискіпливий погляд заставляє поставити питання таким чином: можливо, у цій хаотичній діяльності все ж таки є певна усвідомлювана чи неусвідомлювана доцільність?

Науково-технологічна складова людської культури демонструє послідовне сходження шляхом прогресу, (чого не скажеш про моральну складову). Діяльність людства останніх десятиліть спрямована на стрімке вдосконалення техніки і технологій. Одним з головних напрямків є підкорення космосу. На першому етапі на меті об'єкти Сонячної системи, далі – наша Галактика, а потім – і весь Всесвіт. Але це завдання навряд чи можуть вирішити люди, як біологічні істоти, що тісно пов'язані з тими природними умовами, в яких вони існують на нашій планеті; їм потрібен кисень, вода, їжа та багато іншого, що може забезпечити лише біосфери Землі. Для живих істот земного типу умови за межами нашої планети є абсолютно неприйнятними. Однак підкорення космосу здатні здійснити роботи зі штучним інтелектом, які не мають людських потреб. Експансія інтелекту до далекого космосу цілком можлива, якщо це буде інтелект на небіологічній основі. Роботизовані системи зі штучним інтелектом, на відміну від біологічних структур, можуть перетворитись на самостійну, незалежну від земних умов силу, що може вести самостійне існування у космосі, беручи енергію ззовні без прив'язки до планети, де вони з'явилися. Сучасна цивілізація активно просувається саме у цьому напрямку.

Проте, на тлі того, що технології стають дедалі складнішими, біологічне середовище значним чином спрощується, якщо не сказати більше, – знищується. Іншими словами, люди діють так, ніби вони повністю розчарувалися у живій природі, у житті як такому, не бачать сенсу його зберігати, і послідовно переходять на бік неорганічного світу, всіляко сприяючи вдосконаленню технологій, і саме з ними пов'язуючи своє майбутнє.

Якщо це так, то, торкаючись майбутнього живої природи, з колиски якої вийшла людина, можна припустити наступну альтернативу. Або людина збереже свою біологічну ідентичність, але тоді їй доведеться докласти чималих зусиль, щоб гармонізувати свої відносини з природою, яке є необхідною умовою її життя і життя як такого; або ж людина остаточно втрапить інтерес до живої природи, продовжуючи наближати її загибель, і буде рухатись шляхом удосконалення технологій, поступово перетворюючись на їх частину. Але чи доцільно взагалі зберігати біологічний вид *homo sapiens*? Чи можемо ми його зберегти? І чи хоче людина це робити?

Тут ми переходимо до більш загального питання, а саме, щодо простоти і складності такого, що оточує нас, світу. Суцце можна умовно розділити на фізичний, хімічний, біологічний та інтелектуальний світи. Деякі припускають існування ще так званого «духовного світу». Просуваючись від фізичного до біологічного і далі – до інтелектуального ступеню розвитку суццо, ми рухається шляхом збільшення складності. Вочевидь, що інтегральна людська культура (що звичайно складається з окремих культур) – це більш складна структура, ніж бджолиний вулик чи мурашник. Світ вищої математики, символічної логіки, теоретичної фізики, філософії демонструє найвищі рівні складності, відомі у наш час. Слід зауважити, що інтелект на небіологічних носіях, у формі так званого штучного інтелекту, використовує у своїй роботі саме апарат математики та символічної логіки. За багатьма ознаками штучний інтелект набуває рис надінтелекту, який, у певному сенсі, стає більш складним і досконалим, аніж людський. Він може блискавично обробляти гігантські масиви даних, приймати рішення з недоступною для людини швидкістю і точністю. Хоча, в іншому відношенні, у сенсі вищих почуттів, він не досягає рівня дитини. Чи є у людини шанс стати більш досконалою в інтелектуальному плані, не втрачаючи, а, навпаки, роблячи більш складною свою біологічну природу?

Вказана проблема може бути вирішена, якщо люди не тільки збережуть, але і зроблять більш складним середовище свого проживання, живу природу планети Земля, щоб потім на цій основі вдосконалювати свою біологічну природу, міжлюдські стосунки і людську культуру. Шукаючи відповіді на питання, яка діяльність буде найбільш доцільною, щоб не здійснився найгірший з можливих сценаріїв розвитку нашої цивілізації, слід підкреслити: при всьому різноманітті підходів до вирішення цієї проблеми, перевагу слід віддавати тим напрямкам, які працюють на збільшення складності світу і мають стійку антиентропійну спрямованість.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити наступне. Послідовний розвиток суццо йде у напрямку набуття все більшого ступеню складності. Людська цивілізація є необхідною ланкою цього глобального процесу. Сьогодні вона стоїть на роздоріжжі, маючи перед собою дві можливості переходу на новий, більш складний ступінь: або йти шляхом створення штучного інтелекту на надсучасних технологічних засадах, або за допомогою генної інженерії створити нову людину як біологічну істоту з надзвичайними фізичними і інтелектуальними здібностями, яка буде знаменувати собою новий виток еволюції живої природи. Не виключено, що буде відбуватись певний синтез того й іншого. У будь якому разі, перехід на новий рівень складності є нагальною потребою, але чи зможуть люди здійснити цей перехід свідомо і доцільно, чи станеться обвал до ентропійно більш сталого рівня простоти, – питання залишається відкритим.

Доцільність як характерна риса суццо як такого може бути цілком прийнятною. Вона доречна як стосовно людини, так і стосовно багатьох сторін рослинного і тваринного світу. Більш того, вона притаманна певним процесам, що мають місце у глобальному універсумі. Це ті процеси, що йдуть у руслі антиентропійного напрямку,

найвищою з відомих форм якого є життя, розум і людська культура. Проте, задум, тобто найвищу мету, що «влаштував все через усе», як казав Геракліт, нам ще належить зрозуміти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гегель Г.В.Ф. *Феноменологія духу*. Київ: Основи, 2004.
- Загороднюк В.П. Доцільність // Енциклопедичний філософський словник. Київ: Абрис, 2002.
- Лосский Н.О. Мир как органическое целое. *Избранное*. Москва: Правда, 1991. С. 338-483.
- Bergson H.-L. *Creative Evolution*. Dover Publications; Unabridged edition, 1998.
- Cassirer E. *An Essay on Man*. New Haven: Yale University Press, 1944.
- Dilthey W. *Descriptive Psychology and Historical Understanding*. / Trans. Richard M. Zaner, K. L. Heiges 1977th Edition. Springer, 1978.
- Drish G. *Justification of vitalism*. Cambridge Magazine, 1908.
- Hartmann N. *Ethics*, 3 vols., London: George Allen & Unwin; reprinted with new Introductions, by A. A. Kinneging, Transaction Press, 2002–2004, 1932.
- Simmel G. *Philosophische Kultur*. Frankfurt, M., Affoltern a.A.: Zweitausendeins; Buch 2000, 2008.
- Nicolis G., Prigogine I. *Exploring Complexity: An Introduction Hardcover* St. Martin's Press; F First Edition Used, 1989.
- Shapoval V. M. Quo Vadis: anthropological dimension of the modern civilization crisis. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2021. № 19. P. 23-31. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i19.235937>.
- Schopenhauer A. *The World as Will and Representation*, Vol. 2. Dover Publications; 2nd Revised ed. Edition, 1966.
- Spengler O. *The Decline of the West*. / Ed. Arthur Helps, and Helmut Werner. Trans. Charles F. Atkinson. Preface Hughes, H. Stuart. New York: Oxford UP, 1991.
- Teilhard de Chardin P. *The Phenomenon of Man*. Harper Perennial Modern Classics, 2008.

Шаповал Володимир Миколайович

доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківський національний університет внутрішніх справ
пр. Льва Ландау, 27, Харків, 61105
e-mail: shapovalw@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4826-8463>

Стаття надійшла до редакції: 12.09.2022

Схвалено до друку: 18.11.2022

ADVISABILITY IN THE GLOBAL STRUCTURE OF BEING AND THE FUTURE OF HUMANITY

Shapoval Volodymyr M.

D.Sc. in Philosophy,
professor of the department of social and humanitarian disciplines
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau Ave., 61105, Kharkiv, Ukraine
e-mail: shapovalw@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4826-8463>

ABSTRACT

The article attempts to show a new perspective on the problems of advisability of human activity and processes occurring in being in general, to determine their rational and irrational components, as well as

to reveal their deep meaning. The author stands for the idea that the progressive development of advisability processes is in the direction of acquiring an increasingly greater degree of complexity.

Human civilization can be considered as a logical link of this process. Nowadays the stage of civilization development shows that it is at a crossroads, facing the alternatives of the transition to a new level of complexity. The first one lies in following the path of consistent introduction of new technologies and creation of artificial intelligence with unlimited possibilities that will probably become a successor of the human stage of evolution. The second one is to find the ways of human enhancement as a biological being with the help of genetic engineering. Such human being will have extraordinary physical and intellectual qualities that will be by far superior to the qualities of modern people.

In any case, the transition to a new level of complexity is an urgent need. However, whether this transition will be made expediently and reasonably, or chaos will increase which will lead to collapse and to a more stable level of simplicity, this is the question to which there is no answer yet.

Keywords: *expediency, human, nature, activity, order and chaos, complexity and simplicity.*

REFERENCES

- Bergson, H.-L. (1998). *Creative Evolution*. Dover Publications; Unabridged edition.
- Cassirer, E. (1944). *An Essay on Man*. New Haven: Yale University Press.
- Dilthey, W. (1978). *Descriptive Psychology and Historical Understanding* / trans. Richard M. Zaner, K.L. Heiges. Edition. Springer.
- Drish, G. (1908). *Justification of vitalism*. Cambridge Magazine.
- Hartmann, N. (1932). *Ethics*, 3 vols., London: George Allen & Unwin; reprinted with new Introductions, by A. A. Kinneging, Transaction Press, 2002–2004.
- Hehel, H.V.F. (2004). *The Phenomenology of Spirit*. Kyiv: Osnovy. (In Ukrainian).
- Lossky, N.O. The World as an Organic Whole. Favorites. Moscow: Pravda, 1991. 338-483. (in Russian).
- Nicolis, G., Prigogine, I. (1989). *Exploring Complexity: An Introduction* Hardcover St. Martin's Press; F First Edition Used (October 1, 1989).
- Shapoval, V. M., Tolstov, I. V. Quo Vadis: anthropological dimension of the modern civilization crisis. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2021. 19. P. 23-31. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i19.235937>.
- Schopenhauer, A. (1966). *The World as Will and Representation*, Vol. 2. Dover Publications; 2nd Revised ed. Edition.
- Simmel, G. (2008). *Philosophische Kultur*. Frankfurt, M., Affoltern a. A.: Zweitausendeins; Buch 2000.
- Spengler, O. (1991). *The Decline of the West*. / Trans. Charles F. Atkinson. Preface Hughes, H. Stuart. New York: Oxford UP.
- Teilhard de Chardin, P. (2008). *The Phenomenon of Man*. Harper Perennial Modern Classics.
- Zahorodnyuk, V.P. (2002). Expediency. // Encyclopedic philosophical dictionary. Kyiv: Abrys. (In Ukrainian).

Article arrived: 12.09.2022

Accepted: 18.11.2022